

Systém sociálních indikátorů socialistického způsobu života — cíle, zásady a zkušenosti z jeho vytváření a použití

**HORST BERGER
ECKHARD PRILLER**
Berlín

Další prosazování hlavních rozvojových cílů, spojujících úkoly hospodářské a sociální politiky za podmínek a požadavků vytváření rozvinuté socialistické společnosti v osmdesátých letech, klade nové nároky na řízení a plánování sociálního rozvoje v NDR. Vytvoření národohospodářsky orientovaného systému sociálních indikátorů, jenž by přispěl k dalšímu zdokonalování praxe sociálního řízení a plánování, je tudíž úkolem, který byl zvlášť zdůrazněn v ústředním plánu výzkumu marxisticko-leninských společenských věd NDR v letech 1981—1985. Z hlediska tohoto cíle je třeba metodiku systému sociálních indikátorů socialistického způsobu života, kterou vypracovala výzkumná skupina pro metodologii Ústavu pro sociologii a sociální politiku AV NDR, považovat za nástroj rozšiřující a prohlubující poznatky o jednotě a diferencovanosti socialistického způsobu života [Berger et al. 1983]. Odhalování příčin, podmínek a hnacích sil dalšího společenského rozvoje má přispět k rozpracování základů řízení a plánování sociálních procesů v zájmu uskutečňování jednoty hospodářské a sociální politiky.

Sociální indikátory jako nástroj řízení a plánování sociálních procesů

Na rozdíl od všeobecného pojmu indikátor jde u pojmu „sociální indikátor“ o zobrazení komplexních sociálních jevů, popřípadě procesů, a to pomocí určitého počtu údajů ve formě ukazatelů, indexů, měrných hodnot, popřípadě znaků. Sociální indikátory mohou svoji funkci zobrazování komplexních sociálních jevů (např. socialistického způsobu života) plnit většinou jen v určitém systému, protože je třeba zobrazovat společnost (popřípadě sféry a oblasti společnosti) v její různorodosti, rozmanitosti, strukturovanosti, dynamice, funkčnosti a vývoji.

Funkce sociálních indikátorů, popřípadě systému sociálních indikátorů, vyplývá ze specifických cílů. Všeobecně je lze označit jako nástroje, jejichž funkce spočívá v charakterizaci sociálních jevů, struktur, vztahů, funkčních mechanismů a procesů, a to pokud jde o podstatné znaky, podmínky působení, příčiny, stupeň vývoje, působnost a následky. Vzhledem k tomu, že jejich využití a uplatnění se dotýká nejen vědecké analýzy, ale i řízení, plánování a kontroly sociálních procesů, mohou plnit analytické, normativní, stimulační, kontrolní a prognostické úkoly. (1)

Pracovně lze toto všeobecné vymezení funkce indikátorů vztáhnout, nikoli však bez výhrady, na určitý soubor, popřípadě systém sociálních indikátorů.

Je zřejmé, že požadavky na systémy indikátorů pro analýzu, řízení a plánování sociálních procesů jsou rozdílné. Analýzy jsou nutné předstupně řídicího rozhodování a plánování, vyžadují rozmanitější, konkrétnější a často též podrobnější informace. Potřeba informací pro řízení sociálních procesů, přesněji

---

(1) Podrobně se o částečně ještě otevřené diskusi k pojmu a různým funkcím sociálních indikátorů pojednává v publikaci [Illner, Foret 1980].

pro řídicí rozhodování, je specifikována podle úkolů a společenských funkcí, a proto je nutně menší než pro vědeckou analýzu sociálních procesů.

Podobně to platí i pro plánování sociálních procesů. Analýza je nutným předstupněm řízení a plánování procesů, vyžaduje tudíž rozsáhlejší systém indikátorů. Pro řízení a plánování jsou nutné agregované informace, popřípadě ukazatele, které se odvozují z analytických informací (ukazatelů). Kromě toho je jak pro řízení, tak pro plánování relevantní určitá rozlišovací úroveň a určitý časový prostor. Řídicí mechanismus i plánovací mechanismus proto determinují rozsah a charakter systému indikátorů.

Dále je třeba přihlížet k tomu, že pro dlouhodobé plánování, nebo dokonce prognózy, platí, že jsou více poznamenány cílovou a problémovou orientací než pětileté nebo roční plánování, které je v principu dáno ukazateli. Protože se systémy sociálních indikátorů více orientují na dlouhodobé sociální procesy, obsahují nutně i sociální cíle, normativy a úkoly verbální povahy.

Obsahová a metodologická východiska pro vývoj systému sociálních indikátorů socialistického způsobu života

Užitečnost a možnost praktického uplatnění systému sociálních indikátorů jsou v rozhodné míře dány jeho obsahovými cíli a východisky. Základem systému sociálních indikátorů, o němž se v tomto článku hovoří, je pojetí způsobu života jako sociálního procesu. Další vývoj socialistického způsobu života je základním úkolem socialistické sociální politiky. Pro vývoj ekonomických a sociálních poměrů mají stále větší význam znalosti vzájemných dialektických vztahů mezi vývojem sociální struktury a socialistického způsobu života, stejně jako jejich ovládání pomocí řízení a plánování. Jde o to analyzovat základní procesy utváření rozvinuté socialistické společnosti, odhalovat sociální faktory ekonomického růstu, a tím vytvářet další předpoklady pro formování podstatných stránek společenského reprodukčního procesu.

V kontextu dalšího cílevědomého zvyšování úrovně řízení a plánování socialistického způsobu života má zvláštní význam podrobná analýza jeho vývoje. Při této analýze je třeba vycházet z cílových kritérií, jak vyplývají z jednoty hospodářské a sociální politiky. K cílovým kritériím patří zvětšování ekonomické a sociální účinnosti vědeckotechnického pokroku, zabezpečování a postupné zlepšování materiální a kulturní životní úrovně, spojování růstu výroby se zlepšováním pracovních a životních podmínek, podpora procesu sblížení tříd a vrstev zmenšováním podstatných sociálních rozdílů při soustavném prosazování výkonového principu, rozlišování společenských aktivit a přiměřené utváření sociálních vztahů a rozvoje osobnosti jako prvků sociálního potenciálu stoupající produktivity národního hospodářství. Patří sem dále spravedlivé uspokojování potřeb z hlediska naléhavosti a kvality na základě stále stoupající produktivity práce a důsledné využívání společenské pracovní kapacity. Tato cílová kritéria lze dále diferencovat v závislosti na úrovni řízení a plánování, na cyklu řídicího a plánovacího procesu a na konkrétních objektech řízení a plánování.

Hlavním předpokladem dalšího zvyšování vlivu sociální politiky na utváření socialistického způsobu života je nepřetržitá a kvalifikovaná kontrola jejich výsledků pomocí statistických výpočtů, šetření a analýz. Zjišťování efektivnosti sociálně politických opatření při zdokonalování socialistického způsobu života je nedílnou částí praktické sociální politiky. Nejsou však dosud k dispozici vyhovující metody a prostředky. Pro zjišťování účinnosti sociální politiky lze nyní v podstatě využít rodinných účtů, šetření příjmů a sociální statistiky. Další vhodné údaje jsou roztroušeny v jednotlivých statistických

rozborech a výsledcích empirických sociologických výzkumů, které se týkají různých dílčích aspektů způsobu života.

Aplikací analytické funkce sociálních indikátorů lze prokázat diferencované působení sociálně politické sféry na sociální aktivitu, tvořivost, utváření vědomí atd. Toto poznání vytváří základ pro další kvalifikaci řídicích a plánovacích aktivit směřujících k rozvoji socialistického způsobu života. Jde o ještě hlubší teoretické uchopení vztahu mezi hospodářským růstem, sociální politikou a socialistickým způsobem života a jeho promítnutí do řídicí a plánovací praxe. Z analýzy uvedeného vztahu vyplývají diferencované sociální předpoklady hospodářské činnosti, jež umožňují zvýraznit socialistický způsob života v dialektice jeho jednoty a rozdílnosti a spojovat společenské požadavky se zájmy sociálních vrstev a skupin i s individuálními zájmy. Na druhé straně analýza tohoto vztahu dovoluje zdůvodnit i možnosti sociálně politických opatření, jak pro ně vytváří prostor hospodářská síla socialistického státu. Pro plánování způsobu života poskytuje nyní v NDR nejpříznivější předpoklady národohospodářské plánování životní úrovně. Vyplývá to jak z prosazování již známých principů plánování způsobu života, tak z existence systému ukazatelů plánování životní úrovně.

Stanovení cílů při zpracování systému sociálních indikátorů socialistického způsobu života v NDR spočívá tedy především v přípravě analytického nástroje, který slouží ke kvalifikovanému zobrazení způsobu života v rámci plánování životní úrovně. Kvalitativně nové aspekty tohoto úkolu vyplývají především z následujícího:

1. Současné metody a nástroje pro postižení způsobu života jsou příliš málo zaměřeny na komplexnost sociálně ekonomických souvislostí, tj. na celistvost sociálních jevů. Pomocí systému sociálních indikátorů způsobu života lze přihlížet k těm faktorům, které se v současné době při plánování životní úrovně ještě nebraly v úvahu, anebo braly jen nepřímo, které je však nutné bezpodmínečně integrovat. U těchto faktorů jde o to, jak odrážejí charakteristiky komplexů potřeb, jež bude třeba vyjádřit jako podstatnou úroveň systému. Postupně se tedy překoná dosavadní stav systému ukazatelů životních podmínek v současné plánovací metodologii NDR, kde silně převažují údaje týkající se materiálních životních podmínek nad údaji týkajícími se podmínek nemateriálních. Dále by se na základě komplexity sledovaných sociálních procesů mělo podařit do systému sociálních indikátorů začlenit nejen subjektivní odraz podmínek způsobu života, ale i údaje o životních aktivitách, sociálních vztazích a prvcích subjektivních regulativů, a tak lépe vyhovět procesnímu charakteru způsobu života, popřípadě různým stránkám sociálních procesů.
2. Nutným metodologickým principům při vypracovávání sociálních ukazatelů a sociálních indikátorů je respektování sociálně strukturní a územní diferenciací.
3. Uplatněním systémového přístupu je při zkoumání způsobu života metodologicky možné překonávat problémy kvantifikace. Systémový přístup má při analýze vztahů uvnitř systému mimo jiné umožnit odhalení vzájemných vztahů mezi způsobem života jako celkem a důležitými částmi systému.

K budování a metodice systému sociálních indikátorů

Základní předpoklady konkrétního postupu při budování systému indikátorů byly vytvořeny mnohaletým výzkumem způsobu života, který umožnil vyjasnit některá základní východiska. Všeobecně se uznává, že socialistický způsob

života je determinován především historicky konkrétním stupněm socialistického způsobu výroby. Dále se uznává, že je nutné rozlišovat základy a součásti (prvky) socialistického způsobu života. A konečně se považuje za nesporné, že k součástí socialistického způsobu života patří jak objektivní, tak subjektivní momenty jednání sociálních tříd, vrstev a skupin.

Na základě těchto východisek rozumíme *způsobem života specifický způsob činnosti sociálních tříd, vrstev a skupin*, jehož cílem je osvojení si všech životních podmínek daných socialistickou společností. Pro tuto typickou činnost jsou charakteristické sociální vztahy a obsah vědomí ve smyslu zájmů, hodnot, norem, postojů, motivů atd. Pro vytvoření žádoucího systému sociálních indikátorů je tedy nutné:

Jako *první systémotvorná strukturní dimenze* vyjádření způsobu života má pro systém sociálních indikátorů zásadní význam rozlišení základů a součástí (prvků) způsobu života. Základy způsobu života určují jeho sociálně ekonomický charakter. K těmto základům patří ekonomické, sociální, politické, demografické, územní a ideologické momenty, tj. základní společenské procesy. Jsou rozhodujícími podmínkami vývoje způsobu života. Při určování prvků způsobu života, které vyplývají především z jeho definice, je třeba v rámci uvedené cílové orientace vzít v úvahu, že nelze uplatňovat veškerý sociální obsah sociologického výzkumu způsobu života. Předmětem plánování a řízení není ani tak činnost sama, ale mnohem spíše objektivní podmínky a výsledky jednání pracujících. Z toho důvodu je při výzkumu způsobu života žádoucí určitá modifikace teoretického přístupu. Vzhledem k materiálně věcným jevovým formám společenských životních podmínek musí tento přístup respektovat determinaci jinými součástmi způsobu života, jako jsou:

- materiální životní podmínky,
- životní aktivity,
- sociální vztahy,
- individuální reflexe a hodnoty.

Materiální životní podmínky jako předměty činnosti se určují jako výsledky národohospodářského reprodukčního procesu. Úzce souvisí s ekonomickými základy rozvoje socialistického způsobu života, aniž by se v tomto bloku vykazovaly. Ekonomické předpoklady jsou zařazeny v bloku *základy socialistického způsobu života*, pokud mají význam pro sociální indikátory. Omezení na materiálně věcné životní podmínky souvisí s indikací ostatních prvků sociálních životních podmínek zahrnutých v jiných blocích systému indikátorů.

Životní aktivity se posuzují jako individuální osvojení životních podmínek. Přestože i zde se diferencuje podle sociální struktury, jsou možné zpětné vazby na způsob osvojení (u příslušníků různých sociálních skupin), aniž by tyto skupiny samy byly předmětem analýzy.

Jako sociální vztahy definujeme ty vztahy, do nichž vstupují jednotlivci v procesu životních aktivit mezi sebou, popřípadě se společností jako celkem.

Individuální reflexe a hodnoty nelze pojmout v celém rozsahu, jak byly shrnuty v nástinu subjektivních sociálních indikátorů. Vztahují se k předpokladům a výsledkům činnosti a existují jako připravenost k určitému jednání a k určité míře spokojenosti v úzké souvislosti s uspokojováním potřeb.

Druhou systémotvornou strukturní dimenzi jsou *komplexy potřeb*.

„Jsou to relativně stabilní systémy potřeb nebo komplexy struktur potřeb soustředěných kolem rozhodujících životních projevů (životních procesů) lidí“ [Manz 1983: 100].

Sociologický výzkum způsobu života je v nejužším smyslu spojen s kategorií potřeb; rozvoj způsobu života implikuje jejich stále lepší uspokojování.

Dialektika životních podmínek a životních aktivit se vzhledem ke svému obsahu nejlépe reprodukuje prostřednictvím kategorie potřeb, popřípadě prostřednictvím procesu uspokojování materiálních a duchovně kulturních potřeb jednotlivců. Je výchozím bodem pro utváření vnitřních vztahů mezi bloky systému, které představují prvky socialistického způsobu života. Zároveň se tím vytváří obsahový vztah k plánování materiální a kulturní úrovně lidu, protože toto plánování při svém postupu vychází též z komplexů potřeb.

Potřeby chápeme jako nutný a relativně stálý vztah lidí k jejich přírodnímu a sociálnímu prostředí, v němž se reprodukuje jejich fyzická, sociální a duchovně kulturní existence. Je nutno je chápat v historicky konkrétní determinovanosti. V procesu uspokojování potřeb si lidé osvojují své životní podmínky a vytvářejí předpoklady pro uspokojování nových potřeb. Potřeby, stejně jako proces a stupeň jejich uspokojování, lze analyzovat z různých hledisek.

Především — za předpokladu rozlišování společenských a individuálních potřeb — je třeba poukázat na nutnost jejich jednotného rozvoje a jednotného uspokojování. Individuální potřeby jsou organickou součástí společenských potřeb.

V systému, který jsme tvořili, se vychází z těchto komplexů potřeb: práce, výživa, odívání, bydlení, zdraví a sociální péče, vzdělání a výchova, umění a kultura, informace a komunikace, přeprava a doprava, sport a rekreace.

Tyto komplexy potřeb se úzce vážou na komplexy vymezené ekonomy v souvislosti se socialistickou reprodukční teorií a částečně již uplatněné v praxi národohospodářského plánování [Heinriche 1982: 202—220].

Třetí analytické roviny se dosáhne sociálně strukturálním a teritoriálním vyjádřením způsobu života. Proces utváření způsobu života je na jedné straně stále jednotnější, na druhé se v něm uplatňují další nové diferenciace, dané nejen strukturou tříd a vrstev, ale i dalšími sociálně demografickými znaky, jako je například pohlaví, věk, vzdělání, kvalifikace a velikost domácnosti.

Charakteristickým momentem metodiky budování systému indikátorů a jejich výběru je skutečnost, že východiskem jsou společenské cíle. Tyto cíle se podle stupně abstraktnosti zaměřují všeobecně na rozvoj způsobu života, na úroveň uspokojování určitých potřeb, na aktivizaci společenského chování člověka, na vytváření určitých životních podmínek, na sociální vztahy a na dosahování určitých individuálních reflexí a hodnot. Obsahují jak otázky sociálních jistot, které jsou zakotveny jako základní sociální a politická práva v Ústavě NDR, tak otázky postupného sociálního rozvoje, které se odvozují z programu SED a z materiálů jejího X. sjezdu. Zahrnutím sociálních cílů do systému indikátorů se vytvářejí předpoklady pro analýzu vlivu sociální politiky na sociální procesy a pro účinnou analýzu sociální politiky.

Ukazuje se, že uplatnění sociálních cílů a klasifikace komplexů potřeb v jejich globální formě není pro metodiku systému indikátorů dostačující. Proto se přikročilo ke stanovení okruhů znaků, které jsou podkladem pro vyjádření komplexů potřeb v souladu s výchozími sociálními cíli. Při použití okruhů znaků se lépe uplatňuje systémový aspekt, neboť jejich prostřednictvím lze efektivněji realizovat zprostředkování, popřípadě spojení prvků způsobu života s klasifikací potřeb.

Okruhy znaků zároveň vyjadřují princip sociologického výzkumu způsobu života, procesně analytický přístup. Jejich základem jsou sociální procesy, jejichž rozhodující činitele (materiální podmínky, jednání, vztahy, uvědomělost jednání) jsou rozloženy mezi součástmi způsobu života. Okruhy znaků

tím v systému sociálních indikátorů plní funkci, která je metodicky obdobná funkci „sociálních jevů“ v empirickém sociologickém výzkumu.

Okruhy znaků mají současně sloužit jako základ pro návrh metodiky plánování životní úrovně a nepřímo i způsobu života. Důmníváme se, že na tomto základě bude možné lépe spojit plánování životní úrovně s objektivním sociálním obsahem hlavních úkolů budování rozvinuté socialistické společnosti.

Při rozvíjení systému sociálních indikátorů socialistického způsobu života jsme specifikovali a) komplexy potřeb, b) prvky způsobu života.

Komplexy potřeb:

Práce; výživa; odívání; bydlení; zdraví a sociální péče; vzdělání a výchova; kultura a umění; informace a komunikace; sport a rekreace; doprava a přeprava.

Prvky způsobu života:

Životní činnosti; životní podmínky; sociální vztahy; individuální reflexe a hodnoty.

Pro jednotlivé komplexy potřeb byly vybrány tyto okruhy znaků:

<i>práce</i>	— charakter a obsah práce — využívání společenské pracovní kapacity — rozvoj tvořivosti a iniciativy
<i>výživa</i>	— úroveň výživy — formy uspokojování výživových potřeb
<i>odívání</i>	— úroveň odívání — formy uspokojování potřeb odívání
<i>bydlení</i>	— obytné prostředí — bytový komfort
<i>zdraví a sociální péče</i>	— péče o zdraví lidu — formy lékařské péče — sociální péče
<i>vzdělání a výchova</i>	— úroveň vzdělání — formy základního a dalšího vzdělávání — obsah vzdělávání a výchovy
<i>kultura a umění</i>	— lidová umělecká tvořivost — kulturní dědictví a světová kultura — domácí kultura
<i>informace a komunikace</i>	— informace a komunikace mezi státem a občany — informace a komunikace mezi členy společnosti
<i>sport a rekreace</i>	— obsah a formy zvyšování fyzické zdatnosti — trávení dovolené a rekreace — denní rekreace v mimopracovní době
<i>doprava a přeprava</i>	— doprava do zaměstnání a na krátké vzdálenosti — dálková doprava — nepřímá silniční doprava

Uvedené okruhy znaků se dále člení na podrobnější struktury.

Jak je známo, práce je jádrem socialistického způsobu života; její charakter rozhodujícím způsobem určuje další formy, popřípadě okruhy způsobu života. Společensky užitečná práce je kromě toho stále více první životní potřebou. Chceme proto krátce ilustrovat princip navrženého systému na komplexu potřeb *práce*.

Právo na práci a povinnost pracovat jsou pevně zakotveny v Ústavě NDR. Uvádí se tam: „Každý občan má právo na práci. Má právo na pracovní umístě-

ní a jeho svobodnou volbu v souladu se společenskými požadavky a osobní kvalifikací“. Dále je zaručena odměna podle kvality a množství vykonávané práce a ochrana pracovní síly. Právo na práci jako základní právo pracujících patří k sociálním jistotám socialismu. Kapitalismus není s to toto základní právo poskytnout, což v mnohém ovlivňuje způsob života pracujících. Stačí uvést jen chronickou nezaměstnanost miliónů pracujících ve vysoce rozvinutých kapitalistických zemích.

Z jednoty hospodářské a sociální politiky v socialismu vyplývají pro změny v charakteru a obsahu práce zcela konkrétní cíle, které jsou determinovány zejména vytvářejícím se typem intenzívně rozšířené reprodukce. S rozvojem mikroelektroniky a robotizace souvisí hluboké změny v obsahu práce a v pracovních podmínkách.

Mimo jiné z toho vyplývají tyto cíle:

- zvyšování efektivity výroby za účelem dosahování vyšší ekonomické produktivity NDR;
- prosazování vědeckotechnického pokroku při důsledném sledování a stálém zlepšování ochrany zdraví a práce;
- plánovitě zlepšování pracovních podmínek, zejména omezování tělesně náročných a zdraví škodlivých pracovišť;
- zařazování pracovníků podle kvalifikace;
- rozvíjení charakteru a obsahu práce:
- racionální využívání pracovní doby;
- zvyšování koeficientů využití směn;
- rozvíjení kolektivních vztahů v pracovním procesu.

Tyto a další cíle určují strukturu znaků pro bloky podmínek, činností, vztahů a individuálních reflexí (hodnot).

Blok: *životní činnosti*

Okruhy znaků

Indikátory

charakter a obsah práce:

- počet pracovníků v jednotlivých odvětvích národního hospodářství podle profesních skupin
- počet pracovních sil, které pracují ve ztížených podmínkách
- počet pracujících v jednoduché, sériové a hromadné výrobě

využívání společenské pracovní kapacity:

- podíl vědy a techniky na zvyšování produktivity práce
- stupeň shody požadované a stávající kvalifikace a požadovaného a stávajícího odborného vzdělání
- stupeň úspory pracovních míst v důsledku využití vědy a techniky
- koeficient využití směn
- stupeň využití nominální pracovní doby

rozvoj tvořivosti a iniciativy:

- počet uznaných vynálezů a patentů
- prospěch ze zlepšovacích návrhů
- podíl pracovníků, kteří pracují podle osobních plánů (sešity povinnosti)
- podíl účastníků soutěžení

Blok: *životní podmínky*

Okruhy znaků

charakter a obsah práce:

Indikátory

- stupeň mechanizace, popřípadě automatizace výroby
- stav základních prostředků v průměru na pracovníka
- pracovní místa podle kvalifikačních požadavků
- počet pracovních úrazů
- kvalifikační struktura práce schopného obyvatelstva
- počet plně zaměstnaných podle jednotlivých odvětví národního hospodářství
- podíl základních výrobních dělníků a dělníků v pomocných procesech
- podíl řídicích a správních pracovníků
- průměrný měsíční pracovní příjem
- průměrné dodatkové příjmy z prémie
- obsazení plánovaných míst podle kvalifikace
- stupeň využití vysoce produktivních zařízení

využívání společenské pracovní kapacity:

rozvoj tvořivosti a iniciativy:

Blok: *vztahy*

Okruhy znaků

charakter a obsah práce:

Indikátory

- průměrná doba příslušnosti k podniku
- profesní struktura podnikových kolektivů
- velikost bezprostředních pracovních kolektivů
- počet pracovněprávních sporů
- počet pracovních sil získaných pro nové úkoly
- poměr nově získaných pracovních sil vzhledem k jejich potřebě
- rozsah fluktuace
- doba prostojů a čekání
- počet kolektivů socialistické práce
- počet námětů při diskusi o plánu
- úroveň spolupráce pracovních kolektivů

využívání společenské pracovní kapacity:

rozvoj tvořivosti a iniciativy:

Blok: *individuální reflexe a hodnoty*

Okruhy znaků

charakter a obsah práce:

Indikátory

- spokojenost s pracovní činností
- spokojenost s pracovními podmínkami
- spokojenost s pracovním místem
- pracovní motivace
- kvalifikační důvody
- důvody brzdící kvalifikaci
- důvody pro změnu pracovního místa
- ochota změnit pracovní místo
- postoj k práci na směny
- ochota k účasti na řízení a plánování
- spokojenost s informovaností ze strany vedoucího

využívání společenské pracovní kapacity:

rozvoj tvořivosti a iniciativy:

- ochota přijmout dobrovolnou funkci
- ochota spolupracovat při utváření pracovních podmínek

Praktické závěry pro další práci

Systémy sociálních indikátorů nabývají na praktickém významu minimálně ze dvou důvodů. Jednak jsou to teoreticky zdůvodněné systémy, sloužící k rozsáhlému poskytování informací pro poznávací procesy v sociologii a v jiných společenských vědách. Přispívají tedy ke zkvalitnění empirické základny vědy. Za druhé mají — nehledě na možnou normativní, prognostickou a kontrolní funkci — jako statistický nástroj analýzy sociálních procesů podstatný význam pro bezprostřední řízení a plánování společnosti. Pokud jde o výše uvedené úkoly, navržený systém sociálních indikátorů — jak ukazuje dosavadní ohlas — se nemínul svého teoretického ani praktického účinku. Při další práci a doplňování systému je ovšem třeba přihlížet k řadě kritických připomínek. Především se musí prohloubit jeho přínos aplikační, aby se tak lépe vyhovělo vysokým požadavkům společenského řízení a plánování, plánovacích a statistických orgánů. Vzhledem k tomu, že nelze ještě okamžitě aplikovat celý systém v jeho komplexní náročnosti, předpokládají se při jeho zavádění tyto etapy:

1. Jednotlivé sociální ukazatele systému, které mají zvlášť aktuální význam pro současný vývoj způsobu života, je třeba krátkodobě vyzkoušet a využít. Přitom by se mělo jednat především o ty ukazatele, které kvalitativně doplňují dosavadní analytické nástroje řízení a plánování sociálních procesů a specificky reflektují aktuální cíle. Takové ukazatele, které jsou zaměřené na jednotlivé dílčí aspekty komplexů potřeb, jako je například průměrná doba čekání na požadovaný první byt, struktura vyučovacích předmětů v učebních plánech škol nebo spotřeba času na využití různé nabídky služeb (včetně lhůt zpracování, otevírací doby a spokojenosti obyvatelstva s rozsahem a kvalitou služeb), je nutno ještě dále ověřit z hlediska jejich vypovídací schopnosti, významnosti, praktického užitku a možnosti pokrytí daty. Je třeba pamatovat na to, že pokud se jednotlivé indikátory vytrhnou z jejich systémové souvislosti, nepodaří se postihnout komplexní jevy v jejich podstatných znacích. Hodnocení výsledků získaných v úzké spolupráci s partnery z praxe vyžaduje, aby se k tomuto aspektu přihlíželo, protože tím dochází k určitému omezení vypovídací schopnosti a dosahu ukazatelů.

2. Metodické změny v pravidlech a nástrojích sloužících v současné době pro řízení a plánování způsobu života vyžadují — vzhledem ke komplikovanosti a rozsahu důsledků — dlouhodobější přechodnou fázi. Tato fáze má zajistit, aby se výsledky metodiky systému sociálních indikátorů dostaly do co nejlepšího souladu s praktickými požadavky řízení a plánování. Potřebná adaptace a specifikace se projeví již při částečném použití metodiky pro praktické otázky řízení a plánování. Pro dlouhodobější přechodnou fázi má zásadní význam orientace na vývoj socialistického způsobu života obsažená v programu SED jako obsahové kritérium ještě lepšího ovládnutí sociálních procesů pomocí řízení a plánování. Prakticky lze tento záměr realizovat tak, že se deset komplexů potřeb, obsažených v systému sociálních indikátorů, bude považovat za více než pouhé východisko příslušné analytické práce.

Protože dosavadní nástroje řízení a plánování částečně již přihlížejí k určitým komplexům potřeb (například k potřebě bydlení), je zařazení dalších komplexů potřeb realizovatelné.

Pro analytické účely je přitom třeba více pracovat s ukazateli všech součástí

způsobu života vyvinutých v systému sociálních indikátorů (životní podmínky, životní činnosti, sociální vztahy, individuální reflexe a hodnoty). Tím lze odstranit relativní jednostrannost dosavadního postupu, neboť současná analýza procesů způsobu života spočívá především v ukazatelích, které odrážejí jen objektivní podmínky.

3. Po realizaci této adaptační fáze, která určitě povede k další modifikaci systému sociálních indikátorů, se může postupně začít s uplatňováním celého systému v jeho komplexní náročnosti. Předpokládá to zejména uplatňování základních pravidel získání údajů. Má-li se seriózněji sledovat společenská dynamika a její diferencovanost, je nutné sledovat příslušné údaje diferencovaně, a to i z hlediska území. Použití sociálně strukturního a územního členění (rozpracovaného v systému sociálních indikátorů) při získávání údajů vytvoří předpoklady pro to, aby stav vývoje a dynamika socialistického způsobu života byly zobrazeny v jejich jednotě a diferencovanosti. Dále je třeba dbát na to, aby se v současné době pro jednotlivé aspekty konceptu způsobu života (v rámci systému sociálních indikátorů) používalo v plánování a statistice jen omezeného počtu ukazatelů. Protože pomocí statistiky nelze získat ukazatele sociálních vztahů a především individuálních reflexí a hodnot, musí se jít novými cestami. Nabízejí se především průřezová šetření obyvatelstva, která ve spojení s jinými sociologickými šetřeními mají značný význam. Pro sociologii tím může vzniknout úkol vypracovat jednotný systém získávání sociologických informací, opírající se ve stavbě a struktuře o systém sociálních informací (ve smyslu předloženého systému sociálních indikátorů). Takový jednotný systém získávání sociologických informací by se měl opírat o reprezentativní dotazování obyvatelstva, které by se provádělo v pravidelných časových intervalech. Zároveň je třeba metodicky zajistit, aby se do systému dostaly i výsledky dílčích empirických výzkumů.

Úvahy o praktickém využití celkem jasně ukazují, že zavedení tak náročných a komplexních nástrojů do společenského řízení a plánování vyžaduje další úzkou interdisciplinární spolupráci sociologů s praktiky řídicích a plánovacích orgánů, s ekonomy, odborníky z oblasti sociální politiky a pracovníky jiných vědeckých disciplín.

(Přeložila Libuše Lišková)

Literatura

- Berger, H. — Hanf, T. — Hinrichs, W. — Priller, E. — Rentsch, B.: *System sozialer Indikatoren der sozialistischen Lebensweise — Forschungsbericht und Methodik*. Berlín, Institut für Soziologie und Sozialpolitik der Wissenschaften der DDR 1983.
- Heinriche, W. (ed.): *Grundfragen der sozialistischen Reproduktionstheorie*. Berlín, 1982, s. 202—220.
- Illner, M. — Foret, M.: *Sociální ukazatele*. Praha, Svoboda 1980.
- Manz, G. (ed.): *Lebensniveau im Sozialismus*. Berlín, 1983, s. 100.